

Тақризи

муқарризи расмӣ ба рисолаи диссертатсионии Салимиён Озар Саидзод
зери унвони “Мафҳуми “ғам” ва омилҳои ғамбарангез дар маснавиёти
Мирзо Абдулқодири Бедил” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10. 01. 01.- Адабиёти тоҷик

Дар адабиёти классикии форсу тоҷик мавзӯи ғаму андӯҳ ва ё
нобасомонии қалбиву равонии инсонӣ аз мавзӯҳои ба ҳисоб мерафт, ки
шоирон зимни мурочиат бар тамоми мавзӯоти зишарҳи ҳеш бавоситаву
бевосита ва бохосту нохост ноғузир бад-он рӯчӯ мекардаанд. Ғаму
андӯҳ ва дилангезиву ихтилоҷоти равонӣ чун либоси дар тан ширешшуда
ҳамвора ва дар ҳама ҳолат дар тани шоири ғампарвард буда ва доимо
тану равони ӯро мавриди азобу шиканҷ қарор меодааст. Ҳанӯз
Одамушшуарои шеърӣ порсӣ устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, бо ин ки ҳаёти
пурфараҳу бениёзеро аз сар меғузаронид, гирифтори ин ғамборагӣ
гашта, нидо дардода буд, ки “Дар манзили ғам фиканда мафраш месм”.
Ҳоҷа Ҳофиз ҳам, бо ин ки дар ҷабини нафсаш муҳри бениёзиву қаноатро
ҳақ зада, бо тафохур аз нодорӣ “Мо обрӯйи факру қаноат набурдаем”
гуфта буд, аз ҳучуми ғам ба дод омада, изҳор дошта буд: “Ғами замона,
ки ҳечаш қарон намебинам, Даво-ш ҷуз майи чун аргувон намебинам”.

Ғам бо чехраҳои гуногунранг ва бӯқаломунаи ҳеш ҳамвора дар
сатри ҳаёли шоирон, ки ҳассостарин офаридаи хилқатанд, ворид
гардида, саҳифаҳои ашъори онро сиёҳу ғамолуд мекардааст. Ҳар сатри
шоирони бузурги порсӣ, амсоли: Умари Хайём, Саноии Марвазӣ,
Фаридуддини Аттор, Ҷалолуддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, Шайх
Қамоли Хуҷандӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Бадриддин Ҳилолӣ, Қалими Қошонӣ ва
дахҳо дигар маснаднишинони сухани манзум машҳуни ғаму андӯҳ ва
сиголиш дар баробари бадбахтиҳои заминуву кайвонӣ буда, манзараи
бузургеро аз яъсу ноумедии инсон инъикос менамоянд. Яке аз ҳамин
шоирон, ки дар ҳар сатри ҳаёл ва ҳар сафҳаи ангораҳои жарфаш ғам

чехранамоӣ карда, афкори ӯро пардаи торик мекашад, Мирзо Абдулқодир Бедили Дехлавӣ мебошад. Мирзо Бедил ба ҳайси яке аз хушқарехатарин шоирони на танҳо сабки хиндӣ, қулли адаби порсӣ ва хотимаи шахомати сухани манзуми порсӣ, аз зумраи ғампардозтарин ва ғампарвартарин шахсиятҳои ҷаҳонӣ махсуб мешавад, ки тамоми анвои шеърӣ мамлу аз мазмуни ғаму андӯҳ аст. Девони Бедилро метавон ғамномаи шеърӣ порсӣ унвон дод, чун сӯзу дард ва ғигону фарёди рӯҳи инсонӣ дар он мақоми рафеъе доранд. Ин дар ҳолест, ки мазомини сӯзнокӯ қалбшиқани Бедил то ҳанӯз ҳам қисман мармузу номакшӯф мондаанд ва то ҳанӯз ҳам ба пуррагӣ пардакӯшо нашудаанд ва эҳтимол меравад, ки баъдҳо низ, то ба беканораҳои замон онҳо ноқӯшода бимонанд. Аммо, бо вучуди мақоми баланде, ки мавзӯи ғам ва дилғигорӣ дар девони Мирзо Бедил дорад, то ҳанӯз на дар адабиётшиносӣ хориҷ ва на дар даврони шӯравиву пасошӯравии тоҷик ин мавзӯи эҷодӣ ӯ мавриди таҳқиқоти илмӣ дар сатҳи як рисолаи диссертсионӣ қарор нагирифтааст.

Дар робита бар ин метавон эътироф кард, ки рисолаи диссертсионии унвонҷӯ ва шоири хушқилки тоҷик Салимиён Озар Саидзод, ки зери унвони “Мафҳуми “ғам” ва омилҳои ғамбарангез дар маснавиёти Мирзо Абдулқодир Бедил” ба анҷом расонидааст, аввалин қори таҳқиқӣ дар ин мавзӯ ба ҳисоб рафта, дар ин маврид беназир аст. Рисолаи мазкур аз се бобу 15 фасл иборат буда, якҷо бо қисматҳои муқаддима, хулоса ва китобнома фарогири 180 саҳифа мебошад. Қисмати асосии рисола, яъне муҳтавои бунёдии он 147 саҳифаро дар бар мегирад.

Дар муқаддима муаллиф мубрамияту зарурати таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ, навгонҳои илмӣ таҳқиқ, сарчашмаҳои таҳқиқ, аҳамияти илмӣ-назорӣ ва амалии таҳқиқ, нуқоти

асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, коркард ва татбиқи амалии натоиҷи таҳқиқ ва сохтори диссертатсияро баррасӣ намудааст.

Дар қисмати мазкур муаллиф ҷиҳати баёни зарурати таҳқиқоти ҳеш иртиботи адабиёт бо илми равоншиносиро амри воқеӣ шумурда, мавзӯи интихобнамудаи худро дар ҳитаи илми равоншинохтии адабӣ мегузорад. Ин андешаи унвонҷӯ комилан шоистаи дастгирӣ аст, чун мавзӯи ғам дар эҷоди ҳар шоире, бе шак, алоқаманд бо қисмати равоншиносии адабиёт буда, муҳаққиқон танҳо дар тамаркуз додани нуқтаи назари ҳеш дар қисмати равоншиносии адабиёт метавонанд муваффақ бар кушудани уқдаи дили шоирон бишаванд.

Барои таъйини дараҷаи омӯзиши мавзӯи Озари Салимиён номгӯйи сарчашмаҳо, таҳқиқоти ду асри охири мутааллиқ бар муҳаққиқони хориҷиву тоҷикро, ки дар онҳо оид ба Мирзо Абдулқодирӣ Бедил маълумоти таҳқиқот мавҷуданд, оварда, сутӯҳи ҳар яке аз онҳоро киёсан баррасӣ менамояд. Аз номгӯйи сарчашмаҳо, ки дар қисмати китобномаи қор дарҷ гаштаанд, маълум мегардад, ки муаллиф баҳри таъйини ҷиғунагии шинохти кудамо аз Мирзо Бедил кӯшишҳои ҷиддие намудааст. Дар таъйини дараҷаи омӯзиши Бедил ва эҷодиёти вай дар адабиётшиносии муосир унвонҷӯ таҳқиқоти адабиётшиносон ва файласуфонро як-як ба таври алоҳида оварда, арзиши илмии ҳар якеро вобаста ба ин мавзӯи баррасӣ менамояд.

Боби якуми рисолаи диссертатсионӣ **“Баррасии ҷойгоҳи ғам дар адён, асотир ва илму адаб”** унвон дошта, фарогири се фасл мебошад. Дар боби мазкур зимни ҳар се фасл муаллиф оид ба ҷойгоҳи ғам дар адён ва асотир, дар таълифоти аҳли фалсафаву ҳикмат ва эҷодиёти шоирон таҳқиқот бурда, назари ононро роҷеъ ба ғам матраҳ намудааст. Дар ин боб муаллиф афкори ҳукамо ва файласуфон, амсоли Буддо, намояндагони равияҳои гуногуни фалсафаи Ҳинди Бостон, файласуфони юнонӣ - Сукрот, Файсоғурас, Афлотун, нукоти сарчашмаҳои исломӣ, аз

кабили: Куръони Маҷид, тафсирҳо, гуфтори аҳли ҳикмат ва ирфону тасаввуф, амсоли: Исроқи Киндӣ, Ибни Мушаввейх, Ибни Сино, Насируддини Тусӣ, Имом Ғаззоӣ, суҳанони шоирони порсӣ, амсоли: Абулқосим Фирдавсӣ, Умари Хайём, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Хоҷа Ҳофиз, Ғанин Кашмириро оварда, чигунагии нуқтаи назари онҳоро нисбат ба мафҳуми ғам маърифӣ мебарояд. Дар ҳамин боб муаллиф ҳамчунин назари донишмандони муосири аврупо ва Шарқро дар иртибот бо ғам матраҳ менамояд, ки ин равиши ӯ барои дарки амиқтари илмии мафҳуми ғам ёрӣ мерасонад.

Дар боби дувуми рисола – **“Мавзӯи ғам дар маснавиҳои Бедил”** унвонҷӯ дар чаҳор фасл вижагиҳо ва навъҳои ғамро дар жанри маснавии эҷодиёти Бедил баррасӣ намуда, ормонҳои ботинии шоирро дар робита бар инчизоботи қалбии вай мавриди нигариш қарор медиҳад. Дар ин маврид муаллиф дар асоси маснавиҳои Бедил, монанди: “Ирфон”, “Муҳити аъзам”, “Тӯри маърифат” оид ба суварӣ ғам таҳқиқот бурда, ғамро дар нигоҳ ба татаввурӣ он ба навъҳои, амсоли: раво ва нораво, писандида ва нописандида ва вобаста ба истиқрору тӯл ба гурезпазиру гурезнопазир ҷудо намудааст, ки қобили таваҷҷуҳ аст. Дар ҳамин боб унвонҷӯ дар хусуси изҳори назари Бедил ба гузашта ақидаронӣ қарда, онро дар ҳитоби орои ирфонии шоир, ки муқайяд бар мавзӯоте амсоли ишки азалӣ, ҳаҷру дурӣ аз маъшук мебошад, таъйин менамояд. Як қиз, ки дар ин бобат сазоворӣ гуфтааст, андешаи тасаллибахши Бедил аст, ки муаллиф онро хуб дарк қардааст, дар ҷое ки мегӯяд: “Абулмаонӣ агарчи сӯзу гудоз дар фироқи ёрро як ранҷи таҳаммулнопазир мебаронад, бо диди ҳақимона онро ба моӣ тасалӣ табдил медиҳад” [саҳ. 77].

Боби сеюми рисола **“Омилҳои ғамбарангез ва гоҷтшиносӣ онҳо дар маснавиҳои Бедил”** унвон дошта, дар он муаллиф дар гуногунии 8 фасли ҷудогуна мӯҷиботу дастмояҳои буруз ва ҳастшавии ранҷову қулфатҳои равоии қалбии инсонро дар асоси маснавиҳои Бедил мавриди таҳқиқоти

қарор медихад. Дар ҳар фасл муаллиф дар ковиш бар як омили ғамзо изхори назар карда, дар вуруд бар андешаҳои Бедил маҷмӯи ин авомилро иборат аз ноадолатҳои иҷтимоӣ, хирсу тамаъ ва сарватпарастӣ, кирдорҳои ношоист; имтихоноте, ки инсонҳо дар бадали таҷоруби ҳаёт бад-онҳо гирифтोर мешаванд; нодониву ноогоҳӣ, ки тухмаи ҷаҳолати инсонӣ ба ҳисоб мераванд; гирифторӣ бар анвои ишқ, вобастагии ғам ба тақдирӣ одамӣ ва ҳамчунин ғамофаринии аҷз доништааст. Агарчи ҷуз аз авомиле, ки муаллиф зимни табиини мафҳуми ғам дар ашъори Бедил муайян кардааст, омилҳои дигарро низ дар ин маврид метавон пайдо кард (дар нигоҳ бар вусъати тафаккури Бедил), аммо он чӣ унвонҷӯ дар ин росто дарёфта, қобили пазиришанд. Авомили буруновардаи муаллиф на ки танҳо дар афкори Бедил, дар қулли ашъори бузургони сухани порсӣ аз асоситарин дастмояҳои бурузи инкилоботу бесарусомониҳои қалбӣ ба ҳисоб мераванд. Дар нигоҳ бар ҳамин ҷанба дарёфтҳои унвонҷӯ ҳамагӣ шоистаи пазиришанд, чун он чӣ моёи қулфату заҳмат ва бадравонию бадҳолии инсонанд, дар ҳақиқат иборат аз нуқоти ғавқуззикранд. Агарчи нуқоти нишондодаи унвонҷӯ дар ҷаҳорҷӯби афкори ирфонии Бедил маръӣ гаштаанд, дар робита ба ҳаёти воқеӣ ва иҷтимоӣ ҳам онҳоро метавон аз авомили ғамзо ҳисоб намуд.

Забон ва услуби баёни муаллифи рисола шоистаи таҳсин аст. Муаллиф дар қори худ забони шевою равон, қобили дарқ ва дар навбати худ устуворро истифода намудааст. Агарчи мавзӯи рисола алоқамандӣ бо шеъри Бедил – яке аз мушкилгӯтарин ва мураккабнаivistарин суханварони адабиёти порсӣ дорад, дар матни рисола вожаҳои мушкилфаҳму муғлақ умуман ба ҷашм намерасанд. Муҳокимарониҳо ва фаропеш овардани далелу бурҳонҳои мантиқӣ, шарҳи қобили таваҷҷуҳи амсилаи истишҳодӣ, яъне намунаҳои шеърӣ ҳусни қорро дучанд намудаанд. Дар қор мухтасаргӯйиву дақиқбаёнӣ, ки аз лавозими сабки илмии муосиранд, то ҳадди меъёр риоя гардидаанд. Зиёдатнависиву

зиёдатгурӯторӣ, ки аз авомили мавзӯйситез ба шумор мераванд, дар кор умуман мушоҳида намешаванд. Гоҳ-гоҳ ва ҷо-ҷое ҳам, ки нишоне аз такрорсипарии муаллиф дида мешавад, он ҷашмнорас ва ба муқтазои мавзӯ аст ва бо мазомини зибаҳс иртиботи мантиқӣ дорад. Гузинуш ва корбурди баҷову муносиби истилоҳоти илмӣ ва пайванд додани онҳо бо риштаи мавзӯ аз муҳассаноти кор махсуб хоҳанд рафт.

Ҳар боби рисола ва фаслҳои он аз ҷониби муаллиф бо натиҷагирии алоҳида хусни анҷом гирифта, дорои хулосаҳои мантиқӣ мебошанд. Хулосаи кор ҳам, ки дар 15 банд баррасӣ гаштааст, бо муҳтавои он ба пуррагӣ алоқаманд буда, дар ҳар як банд натиҷагирии мантиқии муаллиф мушоҳида мешавад. Рӯйхатти адабиёти истифодашуда низ мутобиқат бо мавзӯи корро дорад. Фишурдаи кор ҳам бар тибқи меъёрҳои илмии мухтасарнамоӣ рисолаи диссертатсионӣ омода шуда, муҳтавои умумии онро пурра фаро мегирад. Дар фишурда 8 мақолаи унвонҷӯ дарҷ гардидаанд, ки аз меъёри тавсияшуда зиёданд. Аз онҳо панҷто дар маҷаллаҳои аз ҷониби КОА ФР ва КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пазируфташуда ва се то дар дигар маҷаллаҳои ҷумҳурӣ ба таъб расидаанд.

Аммо, дар баробари мустаҳсаноту муваффақиятҳо рисолаи диссертатсионии Салимиён Озар дорои камбудҳои зерин низ мебошад, ки ислоҳи баъдии онҳо мӯҷиб бар хусни дубораи кор хоҳад гашт:

Камбуди яқум тааллуқ бар номгузори баъзе бобҳои фаслҳо дорад. Аз ҷумла:

1. Агар дар унвони боби сеюми кор – “Омилҳои ғамбарангез ва ғоятшиносии онҳо дар маснавиҳои Бедил” ибораи “ғоятшиносии онҳо” гирифта мешуд ва бар он унвони мухтасари “Омилҳои ғамбарангез дар маснавиҳои Бедил” гузошта мешуд, беҳтар буд. Чунонки аз муҳтавои боби мазкур дида мешавад, дар он аслан дар хусуси авомили ғамзо дар

ашъори Бедил сухан ба миён рафтааст ва иловаи он чӣ дар боло зикр шуд, зиёдат аст.

2. Дар фасли шашуми боби сеюм унвони он – “Ишқ ва ғамҳои мансуб ба он” бо мухтавои кор пурра мувофиқат наменамояд. Агар унвони мазкур бо “Ишқ яке аз авомили ғамовар (ё ғамзо)” ё “Сӯзҳои равониву қалбӣ яке аз воситаҳои ғамбарангез” иваз мешуд, хубтар буд; зеро дар он оид ба анвои ғаме, ки мансуб ба ишқанд, сухан ба миён нарафтааст.

Камбуди дувум марбут ба маскангузинии баъзе фаслҳо мебошад. Чунончи фаслҳои ҳафтум ва ҳаштуми боби сеюм бо унвони умумии боби мазкур ва масъалагузориҳои он мутобиқат надоранд. Ин ҳам, аслан, ба унвонгузориҳои фаслҳои зикршуда марбут мебошад, зеро бо он унвонҳое, ки ин ду фасл доранд, робитаи мантиқӣ миёни онҳо ва унвони боб гусаста мешавад.

Камбуди сеюм ба ғалағҳои услубӣ, имлоӣ, китобатӣ ва техникаи кор тааллуқ доранд, ки агарчи дар шумориш каманд, ислоҳи онҳо мӯҷиби хусни кор хоҳанд гашт:

1. Дар матни рисола дар мисоле, ки аз Куръони Мачид дар мавзӯи посухи Иблис бар Худо дар мавриди итоат накардан ба Одам оварда шудааст, бо нодуруст гузоштани аломати қавсайн хатои услубӣ ба амал оварда шудааст: “Ман аз (Одам) беҳтарам” [рисола, сах. 14]. Дар ин ҷумла бояд ибораи **аз Одам** дар аломати қавсайн гирифта мешуд, на танҳо вожаи **Одам**, зеро танҳо дар ин ҳолат ҳар ду шакли ҷумла услубан дуруст ба ҳисоб меравад. Дар шакле, ки муаллиф оварда, бо дар назар нагирифтани вожаи дохили қавсайн ҷумлаи “*Ман аз беҳтарам*” ҳосил мешавад, ки хато доштани он собит мешавад; ҳол он ки вазифаи аломати китобатии мазкур дар ин қабил ҷумлаҳо иборат аз он аст, ки дар сурати хондани ҳар ду шакл (яъне ҳам шакли мухтасар ва ҳам бо дар назар гирифтани вожаи дохили қавсайн) ҳам маънӣ ва ҳам услуб ҳароб нашавад.

2. Дар кор баъзе аз исмҳои шахси арабӣ назари Муҳаммадсиддик бо як д-и охир омадаанд, ки ғалат аст [рисола, сах. 6]. Агар номи мазкур марбут бар ягон муҳаққиқи имрӯзи тоҷик мешуд, қабул буд, чун онро метавон бар шиноснома ё анъаноти имрӯз ҳавола кард. Аммо ин ном марбут бар муаллифи сарчашмаи адабӣ – “Шамъи анҷуман”, яъне Муҳаммадсиддиқи Ҳасанхон аст, ки дар кириллӣ ханӯз рӯйи чодро надидааст. Тибқи қоида, дар баргардони номҳои арабӣ бар кириллии тоҷикӣ бояд сикхати имло риоя шавад.

3. Дар кор вожаи **рӯбарӯ** чанд боре ки омада, дар шакли ҷудойи сечузъа омада, ҳол он ки дар матни рисола ба муқтазои маънӣ бояд дар шакли як вожаи воҳид оварда мешуд [рисола, сах. 11, 13]. Хусусан дар феълҳои таркибии *рӯбарӯ гаитан* ва *рӯбарӯ шудан* ҷузъи номии ин феъл хатман якҷо меояд. Аммо ин қоида аз ҷониби унвонҷӯ риоя нагардидааст.

Ҳамчунин, вожаи *аҳаммият* ҳам, ки қаблан нодуруст бо як ҳарфи м навишта мешуд, дар кор беташидид омадааст [рисола, сах. 47], ки фикр мекунам, риояи ташдид дар он сахехтар аст.

4. Дар кор баъзан хатоҳои китобатӣ низ ба назар мерасанд. Яке аз инҳо марбут бар аломати вергул аст. Тибқи қоида, дар пайвандакҳои таркибӣ қабл аз вожаи **ки** аломати вергулро намебояд гузошт. Аммо дар матни рисола дар пайвандаки *он гуна ки (1-чи хеле ки)*, ки тобиши монандкунӣ дорад, қабл аз **ки** вергул гузошта шудааст, ки ғалат аст [рисола, сах. 51]. Шояд аслан қабл аз пайвандаки **ки** гузоштани вергул ғалати мантиқӣ набошад, аммо дар нигоҳ бар дастури имрӯзии забони тоҷикӣ, ки тибқи он дар байни аҷзҳои пайвандакҳои таркибӣ гузоштани вергул мумкин нест, аз ҷониби муаллифи рисола риоя накардани ин қоида ғалати китобатии ўро ба бор меоварад.

Вале бояд қайд кард, ки хатоҳои мазкур дар қиёс бо мустаҳсаноту муваффақиятҳои кор басо тираву ночизанд ва ба ҳеҷ ваҷҳ мӯҷиботи

накзу кохиши корро ба бор намеоваранд. Ислохи онҳо дар мароҳили баъдии фаъолияти илмии муаллиф ҳам, масалан, ҳангоми дар шакли монографияи илмӣ омода кардани рисола имкон дорад.

Рисолаи диссертационии Салимиён Озар Саидзод зери унвони “Мафҳуми “гам” ва омилҳои гамбарангез дар маснавиёти Мирзо Абдулқодир Бедил” дар сатҳи мутобиқ бо рисолаҳои диссертационӣ навишта шуда, ба талаботи умумии КОА ФР ва Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ аст ва муаллифи он сазовори дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10. 01. 01- Адабиёти тоҷик мебошад.

Доктори илмҳои филологӣ,
профессори кафедраи забони
тоҷикии Донишгоҳи давлатии
молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидҷаъфаров О.Ш.

Имзби Саидҷаъфаров О.Ш.-ро тасдиқ менамоем:
Сардори Шӯбаи кадрҳои ДДМИТ

Раҷабов Б.С.

Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14,
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
Email.ru: Ozod_060374@mail.ru / Тел.: 909093184

“ _____ ” соли 2021